

KULTŪROS IR JOS SINTEZĖS REFLEKSIJA XIX A.PAB.– XX A. PR. LIETUVIŲ INTELIGENTŲ PASAULĖŽIŪROJE

Margarita Poškutė

Mykolo Romerio universiteto Filosofijos ir humanistikos institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Tel. (+ 370 5) 271 4514
El. paštas: margo@mruni.eu

Pateikta 2014 m. spalio 14 d., parengta spausdinti 2015 m. sausio 8 d.

doi:10.13165/SMS-14-6-3-01

Anotacija. Globalizacija iškelia ribų – tarp kultūros sričių, tarp specialiųjų mokslų – klausimą. Šiame procese ieškoma vietos humanitariniams mokslams. Panašios problemos imtos svarstyti Lietuvoje ir praeito šimtmečio pradžioje. Pozityvistai ir socialistai bet kokius dvasios mokslus atmetė kaip neteikiančius jokios praktinės naudos, todėl ir nereikalingus. Dvasininkai, priešingai, laikydami atnaujinto tomizmo pažiūrų, teigė, kad galima skirtingų kultūros sričių sintezė, pateikianti visuminį pasaulio vaizdą. Materialistai, neigdami tokią galimybę, mokslams taip pat kėlė universalų tikslą suvienyti žmoniją, tačiau socialiniu pagrindu. Tokia pažiūra buvo visai nepriimtina romantikams, kultūroje svarbiausią vaidmenį numačiusiems dvasios mokslams, galintiems atkleisti žmogaus ir tautos ypatingumą.

Reikšminiai žodžiai: kultūra, mokslas, neotomizmas, pozityvizmas, romantizmas.

Įvadas

Globalizacijos procesai, sparčiai naikindami ribas tarp skirtingų kultūrinių regionų, kultūros sričių, tradiciškai įsitvirtinusių specialiųjų mokslų, kelia naujus

iššūkius šių mokslų kūrėjui – šiuolaikiniam žmogui. Nors globalizacija kaip niekada sustiprėjo pastarąjį šimtmetį, šis procesas nėra naujas. Dėl šios priežasties vis išskyla poreikis permąstyti kultūrinį, istorinį palikimą. Todėl straipsnyje atsižvelgiama į XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios sankirtą, kada Lietuvoje dėl objektyvių priežasčių nebuvo vystoma profesionalioji filosofija, tačiau įvairių pažiūrų – tiek katalikiškų, tiek pasaulietinių – inteligentai siekė reflektuoti tuo metu vykstančius procesus. XIX a. pabaigoje aktualiausi atrodė tautiškumo, tautinio tapatumo klausimai, kurie negalėjo būti svarstomi hermetiškai, atsiribojus nuo platesnio – tiek geografinė prasme, tiek kultūrine prasme – konteksto, nors pačioje tautinio judėjimo pradžioje, kai buvo laikomasi defensyvios laikysenos, būtent taip ir buvo elgiamasi. Tačiau vėliau imamos svarstyti ir kultūros prigimties ir perspektyvos problemos, skirtingų kultūros sričių sąveikos klausimai.

XIX a. pabaigoje vykęs tautinis judėjimas sulaukė didelio istorikų dėmesio, tačiau dėl minėto profesionaliosios filosofijos nebuvimo menkai tirtos to laikmečio pasaulietinių inteligentų ir dvasininkų filosofinės įžvalgos. Tiesa, galima paminėti Valdą Pruskų, tiriantį socialinės filosofijos klausimus ar Vincento Žemaičio etinių pažiūrų apžvalgą. Tačiau kalbant apie kultūros filosofiją, į kurios apžvalgos lauką patenka ir mokslai, būtų galima išskirti Arūno Sverdiolo monografiją „Kultūros filosofija Lietuvoje“ (1983) ir „Kultūra lietuvių filosofų akiratyje“ (2012). Tiesa, monografijose dėl anksčiau minėtų priežasčių dėmesys daugiausia sutelkiamas į vėlesnį laikotarpį, kai galima kalbėti ne apie pavienes kultūros filosofijos *idėjas*, bet apie *teorijas*.

Kadangi straipsnyje aptariama kultūra, mokslas, kaip viena iš kultūros sričių, negali būti savitikslis, o turėtų būti nukreipti į harmoningos asmenybės ugdymą, tai vienas iš svarbiausių tikslų – parodyti, kad tokią asmenybę gali ugdyti tik visapusiška, įvairias žinijos sritis derinanti kultūra. Antra vertus, kad geriau atskleistų žmogaus ir būties įvairiapusiškumą, savitumą ir sudėtingumą, šios sritys negali ir neturėtų susilieti. Šie klausimai bus aptariami iš istorinės perspektyvos – apžvelgiamos praėjusių šimtmečių sandūroje skirtingų – pasaulietinės ir krikščioniškos, dvasinės ir materialinės – pasaulėžvalgų atstovų idėjos, todėl neišvengiamai teks pasitelkti lyginamąjį metodą, kad būtų galima geriau atskleisti tiriamą objektą – kultūrą ir jos sritis. Keldami tikslą išsiaiškinti dabar rūpimą klausimą apie humanitarinių mokslų vietą kultūroje, taikysime ne tik lyginamąjį metodą, bet ir analizuosime pagrindines šių pasaulėžiūrinių idėjų atstovų mintis.

1. Fragmentuota kultūros samprata

Nors mūsų aptariamam – XIX a. pabaigos – XX a. pradžios – laikotarpiu Lietuvoje nebuvo kuriamos kultūros teorijos, tačiau šiuo metu Europoje, o ir Lietuvoje buvo paplitusios visuomenės raidos teorijos, kuriose dėl visapusiškumo siekiu aptariama ir kultūros, t. y. dvasinės kultūros, įtaka visuomenei ir jos ateities perspektyvoms. Tautinis judėjimas Lietuvoje, kaip ir kiti judėjimai Centrinėje ir Rytų Europoje, kilo ne tik dėl kultūrinių priežasčių (suprantama, neturi būti pamirštos ir kitos – socialinės,

ekonominės – priešastys), bet ir siekiant įtvirtinti savą tautinę kultūrą. Šiuo laikotarpiu svarbūs liaudies sąmonėje vykę virsmai savo kūrybą (dainas, mitus, pasakas) laikyti kultūra – jai suteikti vertę.

Kai kurie XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių inteligentai, norėdami įgyvendinti judėjimo tikslą įtvirtinti tautinę kultūrą, neapsiribojo praktinių uždavinių formulavimu ir sprendimu, bet siekė giliau ir visapusiškiau išanalizuoti pačią kultūros sąvoką, jos prigimtį ir paskirtį. 1883 m. gydytojas, visuomenininkas Jonas Šliūpas pateikia plačią kultūros (*dabos*) sąvoką: „daba apima visą gyvenimą – ir draugišnis rėdas, ir ekonomiškas buvis ir apšvaista, ir doros plotis ir gėris papročių.“¹ Taigi *daba* apima visas žmogaus veiklos sritis, tačiau pamąstymuose apie kultūrą dažniausiai sustojama ties dviem sritimis – religija ir mokslu, dar filosofija. Beje, kalbant apie mokslą turima galvoje pozityvistų išaukštinti gamtos mokslai. Į kultūros fenomeno svarstymo lauką menkai patekdavo meno aptartis, kadangi estetika neatrodė aktuali kultūros dalis. Bet, tarkim, Kudirka pritaria, kad toks iš pirmo žvilgsnio „nenaudingas“ dalykas kaip dailė gali atnešti naudos kultūriškai budindama žmones ir taip prisidėti prie visapusio liaudies ugdymo.²

Pozityvistinių pažiūrų skeidėjų (Lietuvoje tokie buvo J. Šliūpas, rašytojas, publicistas Jonas Biliūnas, publicistas, gydytojas Vincas Kudirka ir kt.) žvilgsnis į kultūrą fragmentiškas: iš švitetųjų perėmus absoliutų pasitikėjimą ir tikėjimą žmogaus protu, svarbiausia kultūros sritimi laikomas mokslas. Nors kultūra susiaurinama iki specialiųjų gamtos mokslų, tačiau redukuojami į bendrą Mokslą, kuriam iškeliamas universalus tikslas – suvienyti žmones. Tikėjimas atmetamas kaip ne tik nesuteikiantis jokių praktiškai naudingų žinių, bet net klaidinantis žmones, stabdantis jų pažinimo galimybes (V. Kudirka, J. Biliūnas). Dauguma laisvamaniškų pažiūrų inteligentų mokslo nelaiškė savaimine vertybe, jis reikalingas dėl praktinės naudos, kurią gali suteikti tik specialieji gamtos mokslai. Kadangi minimu laikotarpiu pasauliečiams aktualiausi ir svarbiausi atrodė socialiniai klausimai, todėl mokslas turėjo būti nukreiptas į šių problemų sprendimą.

Pozityvistų įsitikinimu, žmogaus proto galimybės esančios neribotos, todėl plėsdamas savo mokslinio pažinimo ribas žmogus įgauna didesnes galias pasaulį pritaikyti savo reikmėms. J. Biliūnui, kaip ir visiems pozityvistams, būdingas begalinis pasitikėjimas mokslu: „Juo daugiau žmogus žino ir juo daugiau mokinas ir priveizi viskam pasaulėj, juo daugiau jis supranta ir geriaus mato ateitę: kas bus ir ko mes sulauksime. Jau ir dabar mokyti vyrai mažne kasdien daro daug visokių pranešimų, kiekviens iš savo skyriaus mokslo. (...) Praneša visados ne bet kaip, bet iš tikrųjų: jų pranešimai visados išsipildo. Dėl to tai tikėjimas į mokslą ir žmogaus išmintį kaskart didinas.“³ Biliūnas nepripažįsta Kanto deklaruojamų pažinimo ribų. Jis mano, kad

1 Šliūpas, J. Tikrasis ieškinys tėvyniškumo. *Aušra*. 1883, Nr. 1, p. 7.

2 Kudirka, V. Tėvyniški varpai. *Varpas*. 1890, Nr. 1, p. 10.

3 Biliūnas, J. Stebuklai mokslo. Biliūnas, J. *Raštai*. T. 2. Vilnius: Vaga, 1980, p. 68.

reikia tik „daug nukentėti, daug pravargti, daug mokytis ir pažinti“⁴ ir absoliutus žinojimas įmanomas.

Nors J. Biliūnas, kaip V. Kudirka ir kiti laisvamaniai inteligentai, nuolat pabrėždavo, kad aktualiausi klausimai, kurie turi rūpėti „čia ir dabar“, yra socialiniai klausimai, tačiau J. Biliūnas straipsnyje „Stebuklai mokslo“, kuriame pastebimos ryškios pozityvistinės tendencijos, aptaria mokslo, besiremiančio empiriniu patyrimu, nau-da: „mokyti žmonės išveizdi ir išrokuoja ir žemę, ir dangų, ir augmenis, ir gyvulius, – ir juo daugiau jie patiria, juo tikriaus ir geriaus pasako ir praneša žmonėms.“⁵ Tačiau sekdamas A. Comte'u, J. Biliūnas teigia, kad šis empirinis patyrimas tėra reikalingas tam, kad vėliau būtų galima įžvelgti dėsnius, valdančius visą pasaulį. Taigi J. Biliūno žvilgsnis į pasaulį, kaip ir daugumos to amžiaus gamtos mokslų atstovų, mechanistiškas, nors Vakaruose XIX amžiuje šiam pasaulėvaizdžiui jau buvo kuriamos ir alternatyvios teorijos, ir pozityvistiškai vienpusiškas: mokslas reikalingas tiek, kiek gali padėti pavergti gamtą, o tokiam tikslui gali tarnauti tik gamtos mokslai.

Tokios pat pozicijos laikosi ir marksistai (lietuvių socialistinės teorijos ideologai Zigmas Aleksa-Angarietis, Vincas Kapsukas), teigiantys, kad žmonijai turėtų rūpėti ne kultūros kaip visumos klausimas, ne dvasinės kultūros problematika, kuri nutolusi nuo „gyvenimo“, bet „dabarties problemos“, t. y. socialiniai ir materialiniai klausimai, kurie ir yra visos visuomenės pažangos rodiklis. Nuo materialinių (ekonominių) sąlygų priklausančios visos žmonijos veiklos ir mąstymo sritys: politika, teisė, filosofija, religija, literatūra, dailė ir t. t. ir jų pažanga. Angarietis teigia, kad jei visuomenė nežengtų pirmyn, tai negalėtų atsirasti ir naujų idėjų. Visi pokyčiai istorijoje vykstantys dėl ekonominių sumetimų, bet ne dėl žmonių norų, valios ar mokslinių idėjų skelbimo. Marksistai teigia, kad materija yra pirmesnė idėjų atžvilgiu, kad pirmiausia keičiasi materialinės sąlygos, o tik tada idėjos: „gyvenime revoliucija eina pačiame priešakyj, o idėjos paskui velkasi.“⁶ Laikomasi materialistinio požiūrio, kad visur, net ir kultūroje, idėjos nėra pirmesnės – jos priklausomos nuo ekonominių sąlygų pokyčio.

Nors lietuvių socialistai klusniai laikėsi reliatyvistinių Karlo Marxo pažiūrų, kad neegzistuoja objektyvi tiesa ir galima kalbėti tik apie reliatyvias tiesas, tačiau buvo įsitikinę, kad mokslas, tiriantis materialaus pasaulio veiksmus, gali pagerinti žmonijos (t. y. vienos jos dalies – proletariato) padėtį. Taigi implikuojama, kad moksle egzistuoja objektyvūs elementai. Scientistinis ne tik marksistų, bet ypač pozityvistinių pažiūrų besilaikiusių inteligentų nusiteikimas buvo nukreiptas ne tik prieš Lietuvą vėlai pasiekusį romantizmą, bet ypač prieš krikščionišką pasaulėžiūrą, kurioms priskiriamas iracionalumas. Pozityvistinių pažiūrų atstovai kėlė ambicingus tikslus pakelti mokslą, ūkį ir kultūrą, o tokius tikslus neįmanoma įgyvendinti visuomenėje,

4 *Supra* note 3, p. 69.

5 *Ibid.*, p. 66.

6 Z. A. [Angarietis, Z.]. *Materialistinis istorijos supratimas*. Voronežas: Lietuvos reikalų komisariato spaustuvė, 1918, p. 9.

kurioje dominuoja, jų įsitikinimu, pasenusios, visiškai nuo gyvenimo realiųjų atitrūkusios žinios. Pagaliau iki tol vyravusi krikščioniška pasaulėžiūra atitraukia žmones nuo žemiško gyvenimo reikalų ir kreipia jų dėmesį į anapustinį gyvenimą, kuriame ieško bet kokio atramos taško. Norint sukurti naują visuomenę, reikia sukurti naujas vertybes, visuomenės papročius.

Nors pozityvistinių įsitikinimų besilaikęs J. Šliūpas buvo įsitikinęs, kad žmonijos, o kartu ir jos kuriamos kultūros bei mokslo, kaip svarbiausios tos kultūros dalies, ateitis priklauso tik nuo paties žmogaus („Reikia gerai suprasti, jog pikta ar gerą, girtiną ar peiktiną darbą sutveria ne Dievas, ne galybė kokia viršuprigymi ir nematoma; ne! tai padaro tas ‚vargšas ašarų pakalnės‘“⁷), tačiau socialistų pažiūros visiškai deterministinės: „čia be to dar matom, kad ir ypatai paskirta šiokia tokia vieta istorijos bėgyje. Tik, žinoma, viena atskira ypata nekeičia ir nemaino istorijos bėgio; tą atlieka ypatų susimetimas į kuopą.“⁸ Kadangi, pagal marksistinių supratimą, istorijoje svarbiausios materialinės – ekonominės, gamtinės – sąlygos, tai žmogiška valia, norai, idėjos yra antraeiliai ir tikrai ne svarbiausi kūrybiniai veiksniai, o gamtos mokslai dėl istoriją lemiančių dėsnių pažangiausioje žmonijos išsivystymo stadijoje natūraliai turėtų užimti jiems derančią aukščiausią vietą.

XIX a. pabaigoje galima skirti ne tik scientistinių požiūrį į kultūrą, bet ir radikaliai kitą, kurios pamatu laikoma ne materija, bet idealusis pradas. Su pozityvistine kultūros prigimties samprata, kurią skelbė J. Šliūpas, J. Biliūnas, nesutiko rašytojas ir poliglotas Jurgis Zauerveinas (Georg Sauerwein), kurio pažiūras lėmė vokiečių romantikai. Romantikai atmetė racionalų pasaulio vaizdą, nukreiptą į kultūros, mokslo pažangą. Svarbiausias yra žmogus ir tautą, su joje užkoduota tautine sąmone, galinčia padėti atskleisti ir atskiro žmogaus esmę. Zauerveino įsitikinimu, gamtos mokslai, ekonomika, politika neišaukština žmogaus, tautos – pačią esmę atskleidžia tik poezija: „G y v a s t į ir p o e z i j a ! Beje, ar ne veik ta pati? Ar ne tikrai v i s a d o s ir v i s u r šitu abudu randame sudraugavojamą?“⁹

J. Zauerveino mintį pratęsė ir pabandė konceptualizuoti filosofas, psichologas, publicistas Romanas Bytautas. Knygelėje „Šis tas iš Lietuvių kalbos filosofijos“ atkreipiamas dėmesys į glaudų kultūros ir kalbos ryšį. Taigi ne gamtos mokslai, kuriuos iškėlė pozityvistai, bet humanitariniai, ypač kalbos filosofija, gali atsakyti į žmogui labiausiai rūpimus klausimus apie žmogaus ir tautos esmę. R. Bytautas teigia, kad kitos tautos palengva plėtodamos kultūrą, ypač rašytinę kultūrą, tuo pat metu vystė ir kalbą. Tuo tarpu lietuviškai ilgus šimtmečius kalbėjo tik neraštinga liaudis. Tai atsiliepę ir pačiai kalbai, nes, nors „karta apmainydavo kartą, bet žmonės likdavo tarsi tie patys, dūmojo tas pačias dūmas, dainavo tas pačias dainas“¹⁰. R. Bytauto manymu,

7 Kuokštis, J. S. [Šliūpas, J.]. *Išganymas vargdienio*. Naujorkas: spaustuvė „Lietuwiszkojo Balso, 1886, p. 12.

8 Z. A., *supra* note 6, p. 12.

9 Silvatikus [Zauerveinas, J.]. Medega ir dvasė. *Aušra*, 1886, Nr. 1, p. 429.

10 Bytautas, R. *Šis tas iš Lietuvių kalbos filosofijos*. Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1908, p. 4.

kalbos „užsikonservavimas“, nesivystymas nėra itin didelė vertybė, nes ji parodanti tautos kultūros išsivystymo lygmenį: „ji, gal būt, daug mainėsi t a r m i š k a i , bet f i l o s o f i š k a , iš atžvilgio į žodžių kiekybę ir jų reikšmę, ji stovėjo beveik ant vietos, nes žmonių protas turėjo reikalą vis su tomis pat sąvokomis.“¹¹

R. Bytautas atkreipia dėmesį, kad kalba nėra vienmatė: nėra skirta vien informacijos perdavimui. Tautinio atgimimo pradžioje, kai buvo keliamas tikslas budinti tautą, žadinti ją darbui, kalbos funkcija turėjusi didelį emocinį užtaisą, bet dėl to nebuvo tiksliai. Tiek katalikų intelektualai, tiek liberalių pažiūrų švietėjai, tiek socialistinių idėjų skleidėjai pirmiausia siekė sužadinti skaitytojo jausmus, tai buvo „širdies“ kalba, kurioje dažnai net nekreipiamas dėmesys į argumentų tikslumą. Tačiau atgavus lietuvišką spaudą buvo pereitą, Bytauto įsitikinimu, į antrą stadiją, kai kuriama kultūra, mokslas ir kalba šiame kūrybiniame darbe turinti būti tiksliai, nes „mokslas reikalauja pirmų-pirmiausiai įsakmumo“¹². Kalba gali atskleisti ne tik materialaus pasaulio, bet ir dvasinio pasaulio faktus: laikomasi romantinės pažiūros, kad kalba yra raktas norint atskleisti tautos dvasią. Tik ji galinti atverti vidinį tautos turinį, kuris juo turiningesnis, kuo kultūringesnė, platesnio akiračio esanti tauta.

Tokios Zauerveino, Bytauto vien dvasinę kultūros prigimtį akcentuojančios pažiūros nebuvo dominuojančios, bet buvo greičiau visų apmąstymų apie kultūrą periferijoje. Bet nors tokiuose svarstymuose matome posūkį į dvasinę kultūrą, tačiau ir čia susiduriama su fragmentuotu požiūriu, kai vieni mokslai ar kultūros sritys yra iškeliamos aukščiau už kitas.

2. Kultūros sričių sintezės idėja

Su vienpusiškai scientistiniu pozityvistų ar perdėm materialistiniu, nukreiptu daugiausia į socialinių problemų sprendimą marksistų požiūriu į kultūrą visiškai nesutinka ir katalikų inteligentai. Kaip teigė kunigas Juozapas Bikinas, „mokslas, daila, ekonomiškai ir politiškai satikiai yra produktu žmonijos sielos jėgų“¹³. Visa dvasinė kultūra pavaldi kūrybinei žmogaus galiai ir pirmiausia jos etiniam pamatui. Dvasinė kultūra juo pajėgesnė, kuo žmogui geriau sekasi vykdyti tiesos, meilės ir teisybės priesakus, gaunamus iš Dievo. Taigi mokslo, kultūros pažanga negalinti būti savitikslių ar nukreipta tik į išorės (gamtos, savęs kaip gamtinės būtybės) nukariavimą. Būtis nėra vienpusė, ir užmiršus kitą – dvasinę – pusę neišvengiamai kryptama į katastrofą.

Kunigas Aleksandras Dambrauskas pažymi, kad žmonės visais laikais siekė dviejų aukščiausių dalykų – tiesos ir gėrio. Bet dažniausiai šie tikslai nepasiekiami ne dėl to, kad jie yra per aukšti ribotam žmogui, tačiau dėl paties žmogaus nusibrėžtų ribų, nes: „(...) dvejopas proto ir valios siaurumas naikina kur kas didesniąją kulturiš-

11 *Supra* note 10.

12 *Ibid.*, p. 5.

13 Dumbř, D. [Bikinas, J.] Dora visuomenės klausime. *Draugija*. 1907, Nr. 7, p. 249.

ko žmonijos darbo dalį¹⁴. A. Dambrasukas kritikuoja ne tik pasauliečių scientistinę nuostatą. Proto siaurumas galintis atsirasti dėl žmogaus vienpusio pasinėrimo į vieną pasaulio pažinimo pusę – mokslą, filosofiją ar religiją. A. Dambrasukas, žavėdamasis lenkų mesianisto Józefo Marios Hoene'ės-Wronskio ir rusų mąstytojo Vladimiro Solovjovo pažiūromis, teigia, kad tokį siaurumą galima ištaisyti visapusių žmogaus lavinimu ir švietimu. Tik supratęs aukščiausias savo tikslus, žmogus gali siekti pasaulyje harmonijos ir gėrio. A. Dambrasukas pateikia geresnio visuomenės gyvenimo viziją. Akceptuodamas Hoene's-Wronskio pažiūras, jis kritikuoja tuomečius mokslininkus, teologus, filosofus, kurie užsidaro savo disciplinos rėmuose, ir teigia, kad jie, nematydami pasaulio įvairiapusiškumo, bando įgyvendinti savo skurdžias, vienmates teorijas. Tuo tarpu Dambrasukas įsitikinęs, kad aukščiausi žmonijos tikslai – tiesa ir gėris – gali būti pasiekti tik įgyvendinus religijos, filosofijos ir „pozityviško mokslo“, jungiančio specialųjų mokslų – sociologijos, istorijos, gamtos ir t. t. – problemas, sintezę: „(...) absoliutiškoji tiesa gali būti pavadinta tridimensijine, nes turi treją linkmę: *mystiškai-religijinę, racionališkai-filosofišką ir pozityviškai-mokslišką*.“¹⁵ Išbraukus bent vieną dėmenį, problema kaipmat nuskurstų

Toks visuminis lietuvių dvasininkų požiūris į kultūrą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje kilo ir kaip atsakas į popiežiaus Leono XIII enciklikoje *Aeterni Patris* išsakytą kvietimą atsigręžti į Tomo Akviniečio filosofiją, kuri buvo pasirinkta dėl universalaus pobūdžio derinant tikėjimą ir protą, religiją ir mokslą. Be to, kai kurie kunigai, nors itin nedrąsiai derindami tomizmą su kitų filosofų idėjomis, laikėsi modernistinių pažiūrų.

Kunigas Mečislovas Reinys, oponuodamas materialistinei pažiūrai į mokslus, kelia klausimą apie plačios pasaulėžiūros suformavimą, sprendžia kultūros klausimus: koks turėtų būti žmogus, turintis platų akiratį, kokia turi būti visapusė kultūra, orientuota ne į vieną žinijos sritį, bet atskleidžianti pasaulio įvairovę. M. Reinys, neoscholastinę pasaulėžiūrą derindamas su Vl. Solovjovo, iš kurio moralės filosofijos apgynė daktaro disertaciją, pažiūromis, teigia, kad visapusei pasaulėžiūrai reikalingi gamtos mokslai, filosofija ir teologija. Kadangi žmogus yra gamtos dalelė, gyvena gamtiniame pasaulyje, be to, turi protą, apdovanotą fizinio pasaulio pažinimo galia, turi naudotis eksperimentiniu mokslu, siekti pažinti gamtos dėsnius, kad galėtų įvaldyti gamtą ir susikurti materialią gerovę. Iš mokslo turi būti pasimokyta stebėjimo ir pirminiam pasaulio vaizdo susidarymui pasinaudota mokslo taikomu indukcinium metodu. Bet nors gamtos mokslas ir duoda tvirtą pagrindą tolesnėms mokslo konstrukcijoms ir nuosekliai pasaulėžiūrai, tačiau jis nėra vienintelis ir net ne svarbiausias pasaulėžiūros susidarymo būdas, kaip teigia pozityvistai.

Žmogų, būnantį pasaulyje, domina ir kiti klausimai: kas yra žmogus, kaip elgtis šiame pasaulyje, laisvės, sielos nemirtingumo problemos. Į šiuos klausimus stengiasi

14 Dambrasukas, A. Šalin siauraprotystė! *Draugija*. 1907, Nr. 9, p. 18.

15 *Ibid.*, p. 20.

atsakyti filosofija. Tačiau lieka klausimų, į kuriuos bejėgė atsakyti ir filosofija. „Teologija duoda užganėdinantį žmogaus protą apie filosofijos neišrišamas problemas, kaip antai kentėjimo, nušviečia erdves, kurios filosofijos akyse buvo dar didžiai ūkanotos, – Dievo esmė, santykiai tarp Dievo ir žmogaus, – naujomis tiesomis praplatina žmogaus pažinimą, pav. apie viršgamtinį žmogaus paskyrimą.“¹⁶ Bet neotomistai neteigia, kad teologija yra aukščiausias ir teisingusias pažinimo laipsnis. Remiantis Tomu Akviniečiu, filosofija ir teologija yra autonomiškai pažinimo būdai. Atsakinėdamos į tuos pačius klausimus teologija, kuri remiasi antgamtiniu Apreiškimu, ir filosofija, besiremianti prigimtiniu protu, atveria naujus horizontus – naujai ir kritiškai apžvelgia problemą, suteikdama jai tvirtesnius pamatus.

Panašios pozicijos laikosi ir kitas dvasininkas Simonas Šultė. Aptardamas Vakarų kultūros istoriją, jis pastebi, kad tiek pati visuomenė, tiek dvasinė jos kultūra nuolat svyruoja tarp kraštutinumų: dvasinės ir materialiosios kultūros. Bet būdamas neoscholastas Šultė nesutinka, kad šių istoriškai kraštutinėmis laikytų pažiūrų neįmanoma suderinti: jų sintezė pasiekama aristotelinėje-tomistinėje filosofijoje, kuri „įčiulpė į save tikrus mokslų išradimus ir kiekvieną sveiką kitų filosofijos pakraipų nurodymą“¹⁷. Šultė, laikydamasis evoliucionistinio ir teleologinio požiūrio į visuomenės ir kultūros raidą, buvo įsitikinęs, kad žmogus eina pažangos keliu. Tai rodanti ir mokslo bei filosofijos istorija. Tiek filosofija, tiek mokslas, S. Šultės įsitikinimu, paklūsta tiems patiems evoliucijos dėsniams. Jo teigimu, nors filosofijoje yra daug pakraipų, tačiau pamatinės galimos tik trys – „kraštutinė dešinioji (materializmas), kraštutinė kairioji (idealizmas) ir vidurinė – aristotelizmas arba viduramžinė scholastika“¹⁸. Taigi atnaujintas tomizmas galintis išspręsti visus tarp skirtingų žinijos sričių esančius ribų klausimus. Šultė vylėsi, kad aristotelizmo atgimimas atkreips dėmesį į civilizacijos katastrofą ir padės šalinti trūkumus, kurie atsiradę iš vienpusiškos technikos ir materialiosios kultūros pažangos, apleidžiant dvasinį gyvenimą.

Šis dvasininkas, laikydamasis XIX–XX a. būdingo požiūrio, kad žmogus turi begalinę jėgą, konstatuoja, kad nuo žmogaus veiklos, pirmiausiai nuo etinio šios veiklos pobūdžio, priklauso visa, kas vyksta pasaulyje. Priešingai nei Oswaldas Spengleris, tuo metu Vakarams pranašavęs saulėlydį, Šultė optimistiškai numatė civilizacijos klestėjimą, kurios pagrindą tapsiantis visa apimantis tomizmas.

Optimistiškai į ateitį žvelgė ir pozityvistai su socialistais. Idealią būseną, rojų žemėje, kuriame visi gyvens dorai ir teisingai, žadėjo ir Šliūpas. Jis teigė, kad vos tik liaudis susivienys, išsismokslins, t. y. pažins gamtą ir visuomenę valdančius dėsnius, „prasidės amžius tykos ir pakajaus, amžius teisybės ir tiesos, amžius meilės ir szciesybės“¹⁹. Nors Šliūpas itin žavisi evoliucionistinėmis materialisto Ludwigo Büchnerio pažiūromis, tačiau ne(at)kreipė dėmesio į jo išvalgas, kad pažangą pasiekti nėra

16 Reinis, M. Pasaulėžvalgos išgijimo kelias. *Draugija*. 1911, Nr. 3, p. 86.

17 Šultė, S. *Evoliucijos keliai ir revoliucijos dėsniai*. Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1919, p. 9.

18 *Ibid.*, p. 8.

19 Šliūpas, J. *Lietuvystės praeitė, dabartis ir ateitis*. Baltimorė: „Kardo“ spaustuvė, 1907, p. 77.

taip lengva, kaip teigia visi pozityvistai, nes progresas nuolat keičiasi su regresu²⁰. Tačiau Šliūpas, panašiai kaip ir Šultė, optimistiškai teigia, kad žmonija, nepaisant įvairių kliūčių, tačiau ne tik kad negrimzta į tamsą, t. y. neregresuoja, bet, atvirksčiai, po truputį, palengva artėja prie geresnės būklės.

Universalistinio požiūrio siekį pozityvistai buvo įsitikinę, kad žmoniją gali suvienyti tik mokslas, pateikiantis bendrus dėsnius ir tokiu būdu peržengiantis ne tik visų kultūros sričių, bet ir valstybių ribas. Paradoksaliai prie panašių išvadų priėjo ir visuminio požiūrio siekį krikščioniškieji mąstytojai, kurie laikėsi dar daugiau apimančios pasaulėžiūros, nepaliekant nuošalyje vienos ar kitos žinijos srities. Tokia visų kultūros sričių sintezė taip pat turėjo universalistinį, objektyvųjį matmenį, ji buvo nukreipta į kiekvieną žmogų, be to, peržengianti ribas – kultūros sričių, tautų, valstybių.

Šiuo atžvilgiu visiškai išsiskiria romantikai, pabrėžiantys kiekvienos tautos ypatingumą. Marksistai nuasmenina žmones, paversdami juos mase be jokių savitų gebėjimų, tikslų, lietuvių dvasininkai, pripažindami asmens vertybę, taip pat kalba apie visiems žmonėms ir jų kuriamai kultūrai bendrus tikslus, o romantikai pabrėžė kiekvieno asmens, kiekvienos tautos ypatingumą. Šis savitumas slypi tautos gelmėse, jos pasąmonėje, kuri racionaliais skaičiavimais ir empiriniais stebėjimais pagrįstam mokslui nėra pažini. Specialieji mokslai gali tirti tik materialias tautos dvasios apraiškas, bet iš jų tyrimo lauko dingsta, Zauerveino žodžiais tariant, tautos „gyvastis“, aptinkama kalboje ir išreiškiamą tik poezija. Taip parodoma, kad kiekviena kultūros sritis, kiekvienas mokslas turėtų tirti vien jam prieinamą objektą. Dvasininkai (Dambrauskas, Reinyš), siekį kultūros sričių sintezės, taip pat atkreipė dėmesį, kad „pozityvusis“ mokslas, filosofija ir religija kelia savus klausimus, į kuriuos nepajėgios atsakyti kitos sritys. Dėl šios priežasties visų kultūros sričių susiliejimas neįmanomas: neotomistinėse universalistinėse sistemose siekiama ne ištrinti ribas tarp skirtingų pasaulėžiūrų, bet jas papildyti.

Išvados

1. Antroje XIX a. pusėje lietuvių inteligentai mažai svarstė apie kultūros prigimtį, o ir XX a. pradžioje matome tik tokių teorijų užuomazgas. Tiesa, J. Šliūpas jau pateikia kultūros sąvoką, aptaria, kas į ją įeina: kad tai ne tik dvasinis, bet ir materialus aspektai. Naujoji lietuvių inteligentija, siekusi sukurti kokybiškai naują visuomenę, pirmiausiai gręžėsi į daugiausia rūpesčių kėlusią socialinę sferą.

Materialistai – pozityvistai, socialistai – atmetė bet kokius dvasios mokslus, jei ne kaip nenaudingus ar net žalingus, tai kaip ne svarbiausias. Kadangi jie mokslui kėlė vienintelį tikslą – spręsti „dabarties“, t. y. socialines, problemas, tai reikalingi tik tokie mokslai, kurie suteikia tiksliai ir naudingas žinias, todėl čia atkreinta bet koks humanitarinių mokslų ar kitų dvasinės kultūros sričių klausimas. Tuo tarpu romantinių

20 Bjuchner, L. *Sila nasledstvennosti* [Force of Inheritance]. S.-Peterburg, 1907, p. 104.

pažiūrų atstovai buvo įsitikinę, kad būtent kalbos tyrimai, kuriuos priskiriame humanitariniams mokslas, turėtų vyrauti kultūroje, kadangi tik kalbos, papročių, mentaliteto tyrimai galintys atskleisti tautos prigimtį.

2. Dvasininkai atmetė vienpusį, daugiausia pasauliečiams būdingą požiūrį. Jiems buvo nepriimtinas ne tik materialus ir scientistinis pasaulio aiškinimas, bet ir vienpusiškai idealistinis kultūros pagrindimas. Laikydami neotomistinių požiūrų, dažnai dar jas derindami su Solovjovo idėjomis, neabejojo, kad įmanomas toks visuminis pasaulio pažinimas, kuris galėtų atskleisti būties įvairiapusiškumą. Tačiau šis universalumas nėra savitiksliis – jis reikalingas harmoningo, moralaus žmogaus vystymuisi. Galutiniais tikslais pozityvistai, marksistai ir neotomistai paradoksaliai supanašėja: neotomistų kuriama kultūra, o pozityvistų – mokslas turi vesti žmoniją į idealią būklę. Tiesa, dvasininkai kalba apie harmoningą asmenybę, o pozityvistai ir marksistai – apie beveidę, unifikuotą žmoniją, kurią vienija tie patys – moksliniai ar socialiniai – idealai. Todėl iškyla klausimas, ar trindami ribas tarp regionų, kultūrų, taip suliedami visiškai skirtingas sritis, neprarasime įvairovės? Ar šis pasaulis be ribų netaps pernelyg vienodas ir ar iš principo jis tokiu gali pavirsti? Čia išsiskiria romantikai, kurie kalbėdami apie kalbą, kaip apie esminį kultūros pradą, pabrėžia kiekvienos kultūros savitumą ir išskirtinumą. Antra vertus, ir neotomistai, siekę visų kultūros sričių sintezės, taip pat atkreipė dėmesį į šių sričių savitumus, kurie negali būti panaikinti.

Literatūra

- Biliūnas, J. Stebuklai mokslo. Biliūnas, J. *Raštai*. T. 2. Vilnius: Vaga, 1980.
- Bytautas, R. Šis tas iš *Lietuvių kalbos filosofijos*. Kaunas: Saliomono Banaičio spaustuvė, 1908.
- Bjuchner, L. *Sila nasledstvennosti* [Force of Inheritance]. S.-Peterburg, 1907.
- Dambrauskas, A. Šalin siauraprotystė! *Draugija*. 1907, Nr. 9.
- Dumbrė, D. [Bikinas, J.]. Dora visuomeninės klausime. *Draugija*. 1907, Nr. 7.
- Kuokštis, J. S. [Šliūpas, J.]. *Iszganymas wargdienio*. Naujorkas: spaustuvė „Lietuwiszkojo Balso“, 1886.
- Kudirka, V. Tėvyniški varpai. *Varpas*. 1890, Nr. 1.
- Reinys, M. Pasaulėžvalgos ingijimo kelias. *Draugija*. 1911, Nr. 3.
- Silvatikus [Zauerveinas, J.]. Medega ir dvasė. *Aušra*. 1886, Nr. 1.
- Šliūpas, J. *Lietuvystės praeitė, dabartis ir ateitis*. Baltimorė: „Kardo“ spaustuvė, 1907.
- Šliūpas, J. Tikrasis ieškinyis tėvyniškumo. *Aušra*. 1883, Nr. 1.
- Šultė, S. *Evolucijos keliai ir revoliucijos dėsniai*. Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1919.
- Z. A. [Angarietis, Z.]. *Materialistinis istorijos supratimas*. Voronežas: Lietuvos reikalų komisariato spaustuvė, 1918.

REFLECTION ON CULTURE AND IT'S SYNTHESIS IN THE WORLD OUTLOOK OF LITHUANIAN INTELLECTUALS OF THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

Margarita Poškutė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *Processes of globalization rapidly reduce the boundaries between traditional special sciences and thus create new challenges for the creators of these sciences, i.e. contemporary human. Despite the unique degree of globalization during the last century, this process is not new. Therefore, a constant need for rethinking of cultural and historical heritage emerges. This article focuses on the period from the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, when professional philosophy was not developed for objective reasons but intellectuals of different views (both catholic and secular) sought to reflect on contemporary processes. Even though the questions of nationality were the most relevant at the end of 19th century, the problems of culture and questions on interaction between different fields of culture were also discussed at that time.*

The question what kind of culture and science should exist to develop matured and balanced personality is discussed in the article. This question is discussed from a historical perspective. Three different prevailing world outlooks can be distinguished during the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. Materialists (positivists, socialists) denied any spiritual science if not as useless or even harmful, then as minor. As the only goal, i.e. to solve contemporary (social) problems, for science was set, then sciences which provide accurate and useful knowledge are only needed. Therefore, any question on humanities or other fields of spiritual culture is rejected.

Clergy denied such single sided view of culture. For them, not only material and scientific interpretation of the world was not acceptable, but also single sided idealistic reasoning of culture which was hold by supporters of romantic views. While holding neo-Thomistic views and often combining them with the ideas of V. Solovyov, the clergy had no doubt about the possibility of holistic understanding of the world which could unfold the versatility of the being. However, such universality is not an end in itself: it is necessary for creation of the balanced, moral human. The final ends of the positivists, Marxists and neo-Thomists became paradoxically similar: the culture according to the neo-Thomists and the science according to the positivists must lead to the ideal state of humanity. In fact, clergy speaks about balanced individual and positivists and Marxists speak about anonymous unified humanity united by the uniform scientific or social ideals. Consequently, the question if by reducing the limits between regions, cultures, and thus, by merging entirely different areas we could maintain the diversity emerges. In this case, the romanticists, who emphasize the originality and uniqueness while speaking about language as the main source of the culture, are exceptional. Also, neo-Thomists, who sought for synthesis of all fields of culture, noticed the distinctions of these fields, which could not be eliminated.

Keywords: culture, science, neo-Thomism, positivism, romanticism.

Margarita Poškutė, Mykolo Romerio universiteto Filosofijos ir humanistikos instituto lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos filosofijos istorija, Renesanso ir Apšvietos laikotarpio filosofija.

Margarita Poškutė Mykolas Romeris University, Institute of Humanities, Lecturer. Research interests: history of Lithuanian philosophy, Renaissance and Enlightenment philosophy.